

„How do you make the invisible visible? You take it away.”¹

Két film a társadalom eljegesedése ellen

Bécs zsidók, Kalifornia latin-amerikaiak, Bécs migránsok nélkül...

Különös. Egy mexikói filmet látok a harmadik évezred elején, és egy osztrák némafilmre gondolok a múlt század húszas éveiből. Nyolcvan év van a két film, 1924 és 2004 között. Egyszerű szövevű sztorik, mind a két film szatíra, komédia, mese, mind a kettő „idegenekről”, másokról, kisebbségekről, kirekesztettekről szól, és ugyanaz a történet: eltűnnek vagy el kell tűnniük, hogy létrejöjjön egy kívánt egység, egy állítólagos homogenitás, amely úgymond erőssé tesz, egy egyszerű séma, amely azonban nem válik be, és ezért – nevezzük így – happy endbe torkollik, a kitaszítottak visszatérnek vagy visszahozzák és szívesen fogadják őket, a régi rend újra helyreáll/helyreállt. „Példázatok”, amelyek mindannyiszor ugyanarra a következtetésre jutnak: csak együtt megy, szükségünk van egymásra, szükségünk van a másikra, akármilyen okból is, akkor is, ha nem mindig akarjuk vagy kedveljük őket.

A *zsidók nélküli város*², amelyet Hans Karl Breslauer 1924-ben forgatott Hugo Bettauer osztrák író azonos című sikerkönyve³ nyomán, hosszú ideig kallódott, míg aztán 1991-ben az amszterdami Nederlands Filmmuseumban felfedezték egy kópiáját. Az Osztrák Filmarchívum megbízásából restaurálták, s Ausztriában azóta látható a film.

Bettauer a *holnaputánról* szóló regényében a zsidók államilag elrendelt kiutasítását írja le Bécsből. A kiutasítás az ország gazdasági és kulturális összeomlását vonja maga után, ezért bűnbánóan visszahívják a zsidókat. A regény szatirikus válasz a húszas évek primitív antiszemitizmusára. A film ugyan sok tekintetben követi a könyvet, ugyanakkor radikálisan el is tér tőle, hogy tompítsa a tartalom politikai élet. A színtér nem Bécs, hanem „a legendás köztársaság, Utópia”⁴, és a film békülékeny befejezése ugyanilyen utópikusnak hat. Mint a legvégén kiderül, az egész cselekmény a (Hans Moser által alakított) antiszemitizmus tanácsos, Bernart álma volt, aki végül arra a

felismerésre jut, hogy a zsidók „egyfajta szükséges rossz”⁵: „A befejezés a korabeli moziműsorok alapján a következőképpen rekonstruálható: Már későre jár, amikor Bernart tanácsos felébred a vendéglőben. Még abban a hiszemben van, hogy bevitték a bolondok házába, ezért némileg összezavarodva mondja a csodálkozó Volbert tanácsosnak: Hála Istennek, hogy ez az ostoba álmom véget ért – elvégre mind emberek vagyunk, és nem akarunk gyűlölködni. Élni akarunk – nyugodtan élni egymás mellett.”⁶

„A film kompromisszum jegyében fogant happy endje nem csak Bettauer regényének üzenetét tagadja el, hanem a könyvben megjelenített, mindenestül valós történelmi antiszemitizmust is. Ehelyett egy korántsem aggálytalan és semmiképp sem *álomszerű* valóságot dokumentál.”⁷

Hugo Bettauer elhatárolódott a megfilmesítéstől, és vitatta, hogy annak az ő könyvével bármiféle kapcsolata volna. 1925-ben az NSDAP, a náci párt egyik tagja meggyilkolta.

Sergio Arau mexikói rendező *Egy nap mexikóiak nélkül* (*Un día sin mexicanos, A day without a mexican*)⁸ című filmjét először Kaliforniában és néhány nagyobb amerikai városban vetítették, Mexikóban pedig a második legnagyobb kasszasikert hozta, amit mexikói produkció valaha is aratott.

A történet nagyon röviden összefoglalható: mi volna, ha Kaliforniából hirtelen eltűnnének a mexikóiak, illetve latin-amerikaiak?

Kalifornia egy nap arra ébred, hogy sűrű ködta-
karó borítja. Lakosságának egyharmada nyomtalanul eltűnt. Az eltűntek közös jegye: latin-amerikai származásuk. A megmaradt lakosoknak rá kell jönniük, hogy egyszerűen semmi nem működik úgy, mint szokott. A szemetet nem viszik el, a konyhákban nem fűtenek be, a kerteket nem ápolják. Eltűntek a házvezetők, a baby-sitterek, az ültetvények és az építkezések munkásai, eltűnt egy csomó mű-

A szerző fenti írása a WAS FÜR ZEITEN (Micsoda idők) című könyvsorozat 9. kötetének 2007. novemberi számában jelent meg (Leykam, Graz 2007.).

Margot E. Wieser osztrák író a *Barátság* szerzője. Jelenleg Bécsben él és dolgozik.

vész, sportoló, sőt még az alszenátor is. A határőrök munka nélkül maradtak.

Találgatások kapnak szárnyra a jelenség okáról: bio-terrorizmus? UFO-k? Az apokalipszis? Vagy egyszerűen csak leléptek, mert meglegelték, hogy nem becsülik meg őket?

A latin-amerikaiak eltűnése elsősorú politikai témává lép elő, és egy emberként foglalkoztatja a megmaradt kaliforniai társadalmat.

Az eltűnés okát nem sikerül tisztázni akkor sem, amikor a latin-amerikaiak végül visszatérnek Kaliforniába. Csöpögő vízcsap, a háttérben Mexikó első indián szentjének, a guadalupi szűznek a képével – ez alkotja a filmcselekmény keretét. A pohár a mosogatótálcaiban kicsordul, a mérték betelt, a latin-amerikaiak eltűnnek. A vízcsap csak a film végére, a szerelő visszatéréseével javul meg. A rózsaszín köd, amely körülvevte Kaliforniát és elzárta a külvilágot, felszáll.

A két filmben hasonlóan alakul a cselekmény:

A latin-amerikaiak eltűnése /a zsidók kiutasítása és távozása Bécsből, a katasztrofális gazdasági, politikai és szociális következmények bemutatása, a happy end az „idegenek” visszatéréseivel, illetve Breslauer megfilmesítésében az álom általi feloldás – nincs szükség visszatérésre, hiszen a reális kiutasítás be sem következett...

Személyes történetek, latin- és észak-amerikaiak, zsidók és árjak közti szerelmi kapcsolatok szövök át mind a két filmet. Az egyikben egy latin-amerikai nő, a másikban egy zsidó férfi a kulcsfigura és a hős: Lila Rodriguez, az újságíró és Leo Strakosch alias Henry Dufresne.

Lényeges különbség mutatkozik az „eltűnés” indítékában, mondhatnánk úgy is: az aktív és passzív elemek kölcsönhatásában. Míg *A zsidók nélküli városban* kívülről diktálják az elűzést, a zsidók a parlament által elfogadott kiutasítási törvénynek engedelmessé válnak, az *Un día sin mexicanos* latin-amerikai lakosai egy nap „csak úgy” köddé válnak, s a különböző groteszk magyarázatok közül, amelyek a filmben elhangzanak, egy sem ad igazán felvilágosítást az okról. És amilyen hirtelen eltűntek, ugyanolyan váratlanul térnek vissza – miután a magára hagyott lakosság eleget szenvedett, és megtisztult. Lila a tudománynak áldozza testét, hogy a jelenség okára bukkanjanak. Ám amikor megérti, hogy a politikusokat valójában nem érdekli a latin-amerikaiak visszahívása, saját szakállára próbál meg átmászni a falon, és próbálja meg ekképp az amerikai-mexikói határt és a ködöt áttörni, ám a határőrök megakadályozzák. Leo Párizsból, álcázott festőművészként avatkozik be sorsdöntően az eseményekbe, amikor lopva kiplakátolja az *Igaz keresztények szövetségének* üzeneteit, a nemzetgyűlést pedig olymód segíti a törvény eltörléséhez szükséges kétharmados többség elérésében, hogy leitatja és ilymód kiiktatja a döntő szavazattal bíró antiszemitát, Bernart-t.

Expresszionista némafilm az egyik, mockumentary a másik – a szó a *to mock* és a *documentary* szavak játékos összevonásával jött létre –, a független dokumentumfilm műfajának gúnyos-szatirikus alfaja.⁹ Arau montázsokkal, kollázsokkal, meglepő vágásokkal és kamerabeállításokkal, sci-fi elemekkel, a túlzás groteszk stílusesszüközveivel játszik, és mint egy igazi dokumentumfilmben, szövegrészleteket iktat a szereplők cselekedetei és közlései közé, a források feltüntetésére azonban fittyet hány. Megtudjuk például, hogy Kaliforniának nem Hollywood, hanem a mezőgazdaság a legfontosabb iparága, s az állítás ebben az esetben még igaz is. A film második részét a televíziós hírtudósítások szűrőjén át beszéli el a rendező, a néző Kalifornia lakosságával együtt a kamerán át figyeli „Lila Cam”-et, aki a kórházban – „hiányzó láncszemként” éjjel-nappal a média keresztüztüében – a rejtély kulcsaként jelenik meg. Az emberben óhatatlanul is Big-Brother-érzések jönnek elő.

A zsidók sztereotip ábrázolása, antiszemizmus, Ausztria vidéki lakosságának kicsúfolása, amelynek például a legújabb párizsi divatként lehet eladni a lódenkabátot – ezek *A zsidók nélküli város* jellemző jegyei.

Az *Un día sin mexicanos*ban pedig az Amerika-ellenesség és más klisék kapnak fontos szerepet. Főleg az USA állampolgárai azok, akiknek valamilyeni rasszista és morális sztereotípiát a szemére veti a film – így a vallási fanatizmust, a kóros politikai karriervágyat, a haszon minden áron való kajtatását és így tovább.

Mindkét filmben lényeges szerepet játszanak a világoösszeesküvés- és fajelméletek (az *Un día sin mexicanos*ban az L-tényező, azaz a latin-amerikai rassz az, amelyet tudományos kutatás tárgyává tesznek).

Ausztria és Bécs el van vágva a világtól és a gazdaságtól, mivel a külföld elítéli a zsidók kiutasítását, és nem hajlandó több hitelt adni az államnak. Az országba nem áramlik több tőke, iszonyatos mértékben megnő az infláció és a munkanélküliség. A latin-amerikaiak eltűnésével Kalifornia is teljesen elszigetelődik a világtól, mivel valamennyi telefon- és internet-összeköttetés összeomlik, lehetetlen kifelé kapcsolatot teremteni, a rejtélyes köd körbezárja az országot, senkit nem enged ki, és senkit nem enged be.

Mi a helyzet azonban Lila Rodriguezzel, a tévériporterrel? Ő miért van egyetlen latin-amerikaként még mindig Kaliforniában? Noha megtudja, hogy a L-tényező kutatását szolgáló kísérlettel az életét teszi kockára, beleegyezik abban a reményben, hogy ezzel visszahozhatja a többi latin-amerikait. El nem tűnésének rejtélye akkor oldódik meg, amikor nagynénje úgy érzi, hogy kénytelen megszéllőztetni a titkot: Lila anyjával és nagynénjével együtt Örményországból vándorolt ki, s mexikói szülei csak

örökbe fogadták. Akkor ő most amerikai, mexikói vagy örmény...? Lila könnyek között vallja be, hogy szívében mexikóinak érzi magát, és azon nyomban eltűnik ő is. Lila alakjában az identitáskérdés ölt testet: amerikai újságírónak tekinti magát, felettese viszont arra kényszeríti, hogy a médiahatás kedvéért hangsúlyozza ki és vesse be mexikói kiejtését, és rajta akarják kikutatni az L-tényezőt. Kiderül, hogy örmény származású, és közli, hogy mexikóiként nőtt fel, és így is bántak vele. Csak ebben a pillanatban választhatja meg, hogy ki akar lenni, s ezzel védekezik a kívülről meghatározott és ráruházott identitás ellen, az ellen, hogy mások, másokon keresztül definiálják. Egy személy identitására nézve nem a származás az egyedül döntő, hiszen az identitás számos tényezőtől tevődik össze. A cselekmény mellékszálai tovább taglalják a migráció identitáspolitikai aspektusát.

A filmben szinonimaként használják az olyan kifejezéseket, mint a „latino“, a „Hispanic“, a „mexikói“ vagy az „illegal alien“. Az *alien* angolul egyformán jelenthet idegent és földönkívülit, az USA-ban pedig az illegális bevándorlókat nevezik így¹⁰, s Araunak talán ez adta az ötletet, hogy UFO-knak is szerepet juttasson a filmben.

A *zsidók nélküli város* egy szörnyű jövőlátomást jelenít meg, amelyet néhány évvel később aztán messze felülmúlt a politika realitása.

Az *Un día sin mexicanos* (2004) rendre úgy értékelik, mint az USA-ban élő illegális bevándorlók és latin-amerikaiak 2006-ban kezdődött tömeges tüntéseinek és tiltakozásainak kiváltóját és példaképet.

A *Spiegel* 2006. április 30-án így írt: „Május 1. az USA-ban tulajdonképpen normális munkanap. Ám ha a latin-amerikaiak különböző csoportjain múlik, az idén ez másképp lesz: minden latin-amerikait arra szólítanak fel, hogy maradjon távol a munkától, és ne fogyasszon az USA-ban gyártott termékeket – tiltakozásul az alacsony bérek és a tervezett törvények ellen. [...]”

A „Great American Boycott“ ötlete az *A Day Without a Mexican* című filmből származik, amely nagy feltűnést keltett két évvel ezelőtt.¹¹

„Bevándorlók nélküli nap“-ról olvashattunk (*A Day Without Immigrants*)¹², a *Spiegel* pedig később így tudósított: „Először léptek elő az árnyékból a *lát-hatatlanok* (kiemelés MW), történelmi pillanat volt.“

¹³ És: „Amerika illegális bevándorlói eddig jobbára hallgatólagosan belementek a szürke zónák létfeltételeibe, és nemigen álltak elő követelésekkel. Hangtalanul, habár *semmiképp sem láthatatlanul* (kiemelés MW) népesítették be a munka amerikai világát, legalábbis a megfelelő szolgáltatási ágazatokban, az építőiparban és a mezőgazdaságban.“¹⁴

Mi történne Bécsben, ha hirtelen minden bevándorló eltűnne? Az építkezéseken leállna a munka, a középületeket és magánlakásokat belepné a mocsok, a kórházakban szükségállapotot hirdetnének, iparosainkat valóban Varsóban kellene *skyeurope-pal*¹⁵ meglátogatnunk, a vendéglőket be kellene zárni, nem csak a Brunnenmarkt lenne kihalt, a bécsieknek a Naschmarkt is megannyi pompás illatról le kellene mondaniuk, az iskolák elnéptelenednének...

Nem csak szükségünk van rájuk, a többiekre, de szeretjük is őket, a politikában és a társadalomban azonban a gazdasági tényező marad a döntő és az egyedül meggyőző. A két film erre is rámutat.

„13 évig éltem itt, anélkül hogy észrevettek volna“, mondta az idén Dimitré *Dinev* az osztrák tévének adott interjújában.

Margot E. Wieser
Adamik Lajos fordítása

Jegyzetek

1. „Hogyan teheted láthatóvá láthatatlant? Úgy, hogy eltünteted.“ Lila Rodriguez az amerikai-mexikói határon, in: *Un día sin mexicanos*, Mexico/USA/Spain, 2004. Rendező: Sergio Arau, forgatókönyv: Sergio Arau, Yareli Arizmendi, Sergio Guerrero
2. *Die Stadt ohne Juden*. Ausztria 1924. Rendező: Hans Karl Breslauer. Filmarchiv Austria 2000, videókiadás
3. Hugo Bettauer: *Die Stadt ohne Juden*. Ein Roman von übermorgen. Ullstein 1988.
4. *Die Stadt ohne Juden*. A 1924.
5. *Die Filmwelt*, 1924, n. 14-15, 7. oldal
6. *Die Stadt ohne Juden*. A 1924.
7. Thomas Ballhausen, Günter Krenn: *Die unheimliche Leinwand*. Zwei österreichische Beispiele für filmischen Expressionismus. In: *Medienimpulse*, Nr. 57, 2006 szept., 39. oldal
8. *Un día sin mexicanos*, México/USA/Spain, 2004. Rendező: Sergio Arau
9. Vö. <http://www.conne-island.de/nf/119/19.html>, Ein Tag ohne Mexikaner, 2. oldal
10. Vö. uo. 3. oldal
11. Sebastian Heinzl: New York: Ein Tag ohne Latinos. Einwandererkontroverse in den USA. *Spiegel online* – 2006. ápr. 30., <http://www.spiegel.de/wirtschaft/0,1518,413949,00.html>, 1. oldal
12. Vö. *MayDay 2007 az USA-ban: a migránsok jogaiért*. <http://no-racism.net/>
13. Sebastian Heinzl: New York: Ein Tag ohne Latinos. Einwandererkontroverse in den USA. 1. oldal
14. Helga Flores Trejo: US Immigration Debate. http://www.migration-boell.de/web/migration/46_700.asp, 3. oldal
15. Lásd a www.skyeurope.com aktuális bécsi plakáthirdetését.